

בין בריחה לשיבה

דב סדן

יצירייהודים, ובין הספרות בלשוננו ונבדוק את השלישייה הזאת על דרכיה רבות־ההישגים והכשר לונות, המעלות והמורדות. וכאן תגלה לפנינו תמונה מענינת — הסופר בן־ישראל שהלך ללשון הסביבה כלשון־נכר להיטמע בה, עשה ושירתה, הנפתולים שבין העולם שהוא ביקש לעקור את עצמו מתוכו ובין העולם שהוא ביקש לנטוע בו את עצמו, היו בו ככוח מתסיס, ואישיותו, שעמדה בנפתולים אלה, נגלית לפנינו עזה ומגוונת; הסופר שהלך ללשון־הסביבה כלשון־הלעז, לעשות בה סניף לספרות־ישראל, לא ידע את הנפתולים האלה, או ידעם במידה מחוקה, ולא נסער כקודמו בהתנגשות של שני העולמות, שכן הסתדר כביכול בנוח בשוליהם; ואישיותו, שעמדה בפניה שבה אין משב האוד והאיור מרובה ביותר, נגלית לפנינו קלושה ומעומעמת. העובדה הזאת אינה משתנית במכריע, גם אם נקיים את חובת־האמת ונאמר, כי בדרך־כלל הלך, כנראה, טיפוס תקיף יותר מטבע־ברייתו לספרות־הנכר וטיפוס רפוי יותר מטבע־ברייתו לספרות־הלעז. ואילו הסופר, שלא הלך ללשון־הסביבה, בין כלשון־נכר ובין כלשון־לעז, ונאמן ללשוננו לשון־העברים, עשה בדרך ארוכה מה שעשו שני סוגים אלה בדרכם הקצרה — לפי מחשבת־החילול הרי ביקש לעשות מה שעשה חברו שהלך ללשון־לעז, מבלי שיוכל ליהנות מאותה נוחות, הניתנת בשימוש בלשון חיה; ולפי סוף־מעשה הישגו היה כהישג יריבו שהלך ללשון־נכר, מבלי שיהא פטור מנפתולים שהיו אמנם אחרים משל יריבו אך גדולים וסבוכים מהם. כי מה שניתן לחברו וליריבו כמעט באפס־יד, חייב היה הוא לכבוש שעל־שעל במשך כמה דורות; חייב היה להטיל על עצמו רוב יגיעה וטורח ולקבל גזירת גמגום ועמעום ולשאת ימים רבים בדיספרופורציה שבין תוך וקליפה עד שיצר ביניהם, במיטב־מאמציו, תואם שהיה בו מקירובו של דרך־הטבע. אבל גם בהעריכנו נאמנה את עוצם־גבורתו של הנאמן אין להתעלם, כי חברו כותב־הלעז ויריבו כותב־הנכר היו לו כיסודות מעוררים, שעל פיהם מדד את עצמו ודרכו והם שהגבירו, בידעים או בלא־ידעים, את מתיחתו, שחתרה להגיע לאשר הגיעו

הוקר־ספרותנו בדורות האחרונים נדרש גם לתשומת־עין ראויה למסכת־המעבר ללשון־זרים, כי בו ניתן בידו למדוד חפצה של ההשכלה בספרות, כפי שנתקיים בדרך קצרה ובכלים שאולים, כשם שניתן לו לעמוד על מקומה של הספרות העברית בתוך הספרות הישראלית בת־זמנה, שכן אם גם רובו של המעבר ללשונות־הסביבה פירושו תוספת יצירה, הנכללת באוצר לא־לנו, ואנו חייבים לראותה ספרות־נכר, הרי חלקו של המעבר הזה פירושו תוספת יצירה, הנכללת באוצר שלנו, ואנו רשאים לראותה כספרות־לעז. אמת, כוונתנו אינה מרחיקה עד כדי סברה (שגם היא יש לה על מה שתסמוך), כי עלינו לשייך לספרותנו גילויים, ששייכותם כמתנודדת בין שני עמים (ברנה והיינה דומיהם); כוונתנו עתה מסתפקת בקביעת־העובדה, כי ישנה ספרות הכתובה בלשונות־לעז, ודוגמת־ראשית חותכת לה בלשון הגרמנית, והיא שייכת לספרות הישראלית, והמדובר הוא לא בלבד בסוג הספרות, ששייכות זו ברורה מאליה, כחכמת ישראל על סוגי החקר הרבים שלה, אלא גם בסוג ספרות, כשיר וסיפור ומחזה, ששייכותם לה קבועה וער־מדת לפי בחינה משולשת: גם על פי כוונת־הכותב, גם על פי ענין־הכתיבה וגם על פי קהל־הקוראים. כבר יש בידינו נסיונות של תולדות הספרות הישראלית, אלא דוקא הטובה בדוגמור תיהם (צינברג) אין בה כדי יציאת־חובה. לכאורה יפה ההנחה, כי ספרות ישראלית פירושה מה שנכתב בלשונותינו, בין בלשון שלידתה בראשית ההיסטוריה של העם ותייה מלוא־רוחב־תולדותיו וארכו, ובין בלשון שנספחה לגו בגולה ומשנקלט בה רוחנו ומזגנו, נקלטה בנפשנו כלשוננו, אך הנחה זו צריכה הרחבה לא בלבד על שאר לשונות־הגולה (לאדינו וכו'), אלא על לשונות־לעז באותה תקופת־ביניים שנוצרה בהן ספרות שהיא, אם לפי הבחינה המשולשת שהזכרנו אם לפי בחינה נוספת: ספרותם של ישראל, בדיון כולל כזה, שאנו מחוייבים בו, לא נסתפק בציונה של העובדה, כי ספרות־לעז זו היתה כמין מחסן קטן, שהסופר העברי היה נעזר בו (העתקה ועיבוד), אלא גם געשה קונפּרונטציה בין שני מעשי־ספרות אלה, ספרות־הנכר וספרות־הלעז.

התגבשותה של התנועה הלאומית המודרנית, גורמים בני-תודעה, נתגלתה המגמה הזאת כגיוס מוקדם למערכה, שלא נראתה באפקס של הראי- שונים וממשיכיהם, וכלל-פעולתם נתגלה כטירתה לשם מציאות, שטורחיה לא האמינו בה, ואף לא שיערוה והיו מורדים על כל שהיה לוחש להם כהשערה הזאת. כלומר, אותה מגמה ואותה פעולה נתגלו כהכנה-שלא-מדעת למציאות, שאנו נתונים עתה בעצם חישולה, ולא עוד אלא הספרות העב- רית, בתחנתה האחרונה במזרח-אירופה ובתחנתה עתה בארצנו, משהתחילה משפעת על מערכה של אירופה, היתה כמנסה לחזור ולכבוש בו קצת שטחים שהפסידתם. ההערכה של הגילויים, המעטים תחילה, של שיבה ללשוננו וספרותה במערכה של אירופה צופנת בתוכה הפתעת-מה, שלא נוכל לפרשה, אם לא נעמוד על כלל- הופעתה של הצטרפות מאוחרת לספרות העברית, ביתר דיוק: לנתיבתה הראשה, תהליך-הצטרפות זה, הנעשה גלים-גלים, הוא ענין חשוב מדי ובעיותיו המיוחדות חשובות מדי, משנוכל להר- שות לעצמנו לפסוח עליו, כפי שהיינו נוהגים עדיין. דוגמתם של יוצאי-גרמניה ואגפיה איננה הדוגמה היחידה — הרי שלשום ראינו בהצטר- פותם של בני שבט-ספרד ואתמול בהצטרפותם של בני שבט-תימן, ויתירה מזו, אנו רואים חלקים מבני-מזרח-אירופה, שהיו מחוצה לנתיבתה הראשה של ספרותנו, מצטרפים והולכים עד עצם היום הזה, ואם נעיין בתהליך הזה נגלה בו, מעבר לצדדים השונים, צד שזה שהוא בולט ביותר, הרי, למשל, דוגמה קרובה: אנו מדפדים בכתבי-העת מיסודם של „אגודת ישראל“ או „המזרחי“ בימינו ואנו קוראים שיר וסיפור ואנו תמהים על המרחק שביניהם, על תכנם וצורתם, ובין שיר וסיפור הנתשב, בערך, כנורמה של ספרות-הדור, בתמיהתנו אנו שואלים: הרי מחברי הסיפורים והשירים האלה חיים בתוך האוירה של ספרות הדור ובהשפעתה באו לעצם- הכתיבה הזאת — על שום מה אין הם מושפעים ממנה במידה, שיהיה בהם אותו מטען, שהוא כיום רכושו של אחרון-הגרראפומאנים בספרות- הדור? והתשובה לכך היא, כי הגל הזה, כמותו כגלים אחרים המצטרפים לספרות הראשה, שהיא היא היורשת של ראשי-זרמי-הרוח אשר היו בישראל בדורות האחרונים (חסידות, השכלה, מתנגדות). גלים אלה הצטרפותם אפשר שתהיה כתהליך מוחש, ואפילו מוחש ביותר, אך אי- אפשר שתהיה מעשה קפיצה אחת, אלא אם כן

הם, אולם מבלי שיעבור עבירה לשם נוחות כאשר עבר האחד ומבלי שיחטא חטא של התכחשות כאשר חטא האחר.

אין הגבורה הזאת נפתחת, גם אם גילויה הוא תוך כדי הפסד שטחים מתחת רגלי הספרות, על יוצריה וקוראייה, ותוך כדי נסיגתה הגדולה מזרחה, כשם שאין אותו הפסד ואותה נסיגה נפתחים בשל גודל הגבורה ההיא. עוצם-הנסיגה הזאת לא יגרעו ממנה עיונים שילמדונו, למשל, כי בגרמניה לא חדלנו מכתוב בלשוננו ותמיד נמצא בה מנין גדול או מועט, שנאמנו בפועל לספרותה, וגחלת לא כבתה בה מעודה, מחקרים אלה (ג. קרסל) חשובים להכרת עצמנו, להכרת אדיקותנו בערכים שלנו, אבל הם לא ישנו מן העובדה, כי לשוננו חדלה להיות שם גורם חשוב; כי לא עמדו לה יוצרים, ולא היה לה קהל, ציבור שהם בחינת נורמה ולא כיוצא דופן; כי עיקר כוחנו בספרות ניתן שם ללשון-לא-לנו, בין אם פריו שייך לאוצר ספרות זרה ובין הוא שייך ופעמים אך בדוחק, לאוצר הספרות הישראלית. גם במזרחה של אירופה נתנו מכוחנו לספרות לא לנו, תרמנו מכוחותינו גם לספרות הרוסית גם לספרות הפולנית וכדומה, אולם אם בגרמניה ואגפיה נתנו מרבית הכוחות, ולימים כמעט כל הכוחות, לספרותה, הרי לא נוכל לומר, כי הספרות הרוסית, הפולנית וכדומה זכתה בכוחות, גם באיכות וגם בכמות, ככוחות שנשארו לנו ובתוכנו, לאמור, כל קיבוצי היהודים באירופה שמרו, אם במידה מרובה אם במידה מועטה, על זיקתם, בין זיקה של נתינה בין זיקה של קבלה, לספרות העברית. אבל חובה היא להבדיל בין קיבוצים, אשר הכוחות הגדולים והעיקריים שבהם נשארו בתחומה ובין הקיבוצים אשר הכוחות הגדולים והעיקריים שבהם הלכו אל מחוצה לה. גם במזרחה של אירופה היו אידידות גדולות, אבל בין הכוחות שהלכו ללשון הסביבה כלשון-נכר ובין הכוחות שהלכו ללשון הסביבה כלשון-לעז אינם עיקר-כוחה של היהדות הזאת באוקראינה ופולין, בגליציה ובסרביה, ברייסן וליטא. במסופים נוכל לומר: התרומה הרוחנית הגדולה והעיקרית שלנו במערכה של אירופה ניתנה בתחום הסימי- ביזות, התרומה הרוחנית הגדולה והעיקרית שלנו במזרחה של אירופה נשארה בתוכנו ונפרדה לשתי לשונות היהודים, לשון-הנצח (עברית) ולשון-הזמן (אידיש).

לימים, כשהמניעים העלומים, שעמדו לה למגמה הראשה של ספרות ההשכלה נעשו, עם

ההשכלה; ויתירה מזו: אנו מוצאים את האחד (ל. שטראוס) ופסיחתו גדולה בהרבה ושירתו מבקשת אחיזה לעצמה בשירת ימי הביניים. הדוגמאות האלה ראוי שתלוננו בהן קצת יותר, כי הן מניחות בידנו לבדוק, עד כמה עלתה לה או לא עלתה לה ללשונו וספרותה לחזור ולכבוש קיבוצים ויוצאי קיבוצים שאבדו ממנה. וסיכומה של בדיקה, כי הדבר הזה אמנם עלה לה במידה נאה בתחומה של חכמה, מחשבה, פובליציסטיקה, אך לא עלה לה אלא במידה מועטה בתחומה של ספרות יפה. הרבה גבולו של קנין הלשון עושה — לשון שאינה לשונה של חייית השתייה שלנו קנינה קל יותר בתחומה של הקבלה מאשר בתחומה של הנתניה, וגם בתחומה של הנתניה הוא קל יותר בתחום החקר מאשר בתחום ההגות, לא כל שכן בתחום השירה. והנה גם מי שעמד לו כוח הרוח והנפש לגבור על החומרות האלה ולבוא בסודה של השירה ולהיות ביוצריה, הרי יצירתו אינה נמלטת מאותו המרחק, העושה אותה כשירה שאינה כמתפונת־זמנה, אם כי בודאי רמזי־זמנה מוצנעים בקפליה. וכן הרבה גבולו של הגיל עושה — אם לא לדבר על אוניקום, שידע בשנת הששים וכמה בחייו לעבור מלשון, שבה הגיע לרמה וגמישות, ללשונו שהיתה קנינו מכבר, אולם רק קנין של קבלה ותיווך ולא של נתינה ויצירה, ולעשות בה לעצמו כלי־דיבור, שאינם כדמות כליו הקוד־מים אבל הם מנסים למלא צרכו, ולא בלבד בפובליציסטיקה וחקר אלא גם ברקמת סיפור (בזפר), הרי אין מקום לקוות, כי גל יוצאי אשכנז, המצטרפים לאזור־השירה שלנו יהיה גדול ביותר, ביחוד שהכותות הבולטים של טובי העולים בני־העמידה (פרוד ואחרים) אין בכוחם גם לנסות להכשל בהעזה כזאת. וזמן הצורך שנשלים את הדוגמאות שהבאנו בדוגמת־ביניים, דוגמת הצטרפות מאוחרת, הנעשית פה לעינינו ממש, כוונתנו לשלוחות הישוב הישן אל תוך ספרות־הדור. אם נבור לנו שני משלים טיפוסיים, צאצא־רבי־הספרדים בירושלים (בורלא) וצאצא־חסידי־האשכנזים בצפת (בר־יוסף), נמצא גם בהם כמרחק שצינו. כי הנה האחד והאחר הם ציירי הנוי וציורים כדרכה של הפרווה שלנו לפי הממוצע של דרגת־התפתחותה עתה. אך יש והם נותנים דברי־מחשבה, כצורת דברי־זיכוח בין הנפשות הפועלות ופתאום אנו נפתעים בגלותנו, כי הללו מדברים, בערך, דברים שקראנום בסיפורי־המשכילים. ולמרבה

קופציה גאונים גמורים או קופים גמורים. מי שאין בו לא מיתרונם של אלה ולא ממגרעתם של אלה, חייב לעבור כל סולמה של ההתפתחות על שלביה ואורך מעברו לפי כוחו, אם בהליכה מהירה אם בהליכה אטית.

כשאנו חוזרים ובודקים אותם יצירי ספרות המתפרסמים בכתבי העת של החוגים הנזכרים, המצטרפים אך עתה לנתיבה הראשה של ספרותנו, אין אנו יכולים לאנוס את עצמנו מלעיין קריאה של תמיהה: הלא כשירים האלה וכסיפורים האלה קראנו משכבר; הלא רוחם וריחם מזכירים לנו ראשיתה של ההשכלה ואמצעה, ובאמת היא תמיהה ואינה תמיהה — הרי הללו הגיעו, בעצם, אך עתה אל ההשכלה, ומכאן אותו מרחק שאנו מבחינים בו, מרחק זה אפשר ויעמוד בהם כוחם להקטינו ואף לבטלו בשעה קטנה, ואפשר ויהיו זקוקים לשם כך לשעה אחת מחוצה לגדרה של ספרות־הדור ועולמה. שכן יש בידינו להוכיח, כי גם חוגים אחרים לחלוטין הצטרפותם המאוחרת לספרותנו מגלה לפנינו כמרחק הזה. ודוגמת־ראש לכך היא דוקא הקבוצה הקטנה מבני־המערב, שהצטרפה ומצטרפת לעינינו למעגל הפעיל של ספרותנו. הללו ילידי יהדות פוסט־אסימילטורית, שפירושה כמה דורות של התמוגגות בתוך תוכה של תרבות אירופה וספרותה, משהם כובשים לעצמם את לשוננו, רוחה וכליה, כדי יכולת יצירה בה, הרי ראשית־יצירתם מגלה גם היא כמרחק, שראינו בהצטרפותם של החוגים, גידולי יהדות פרא־אסימילטורית ואפילו פרא־השכלתית, ולכאורה דבר־פליאה הוא: אנשים, שגידולם על שירה, ששירתנו אך מנסה להגיע לדרכה ושביליה, כשהם פותחים פיהם לומר שירה בלשונו, לא זו בלבד שאינם ממשיכים ממקום זה, שבו עמדו בשוררם בשפת נכר, אלא אינם ממשיכים גם ממקום, שהגיעה אליו שירתנו, במכוון אין אנו מדברים על מחקר ומסה ומאמר, שכן אלה מבטאים את שכבות הרוח והנפש העליונות יותר ואנו מדברים על שירה המבטאה את שכבות הרוח והנפש התחתיות יותר, ושעל כן היא־היא בעיקר העשויה לשמש אבן־בוחן. והנה אנו קוראים בשירים האלה ואנו מוצאים את האחד (מ.ג. לאנגר) ושיריו אינם נמשכים לשירת הדור וממנה, אלא הם כמתלכדים לשירת דורות קודמים וכמעט שאנו מתקשים להכיר מתוכם כי היתה שירת ביאליק, ולא עוד אלא על פי רוחם וצורתם הם כדרך שירה רחוקה, קצתם מזכירים אחרית־הפיט וקצתם מזכירים ראשית־

(אפרים לוצאטן) ואת עניות הצורה של חוג אחר (ווייזל). כדי להעמידנו על כך, אבל לא כתשובה הניתנת בשאלה זו לגבי ספרות־צרפת או ספרות־גרמניה היא התשובה הניתנת לשאלה זו לגבי ספרותנו. שם לפנינו ספרות של מעגל אחד וענין שלשלת־קבלתה, אם היא רצופה או פסוקה, לפחות כמין מורשת של מינימום או ממוצע, תלוי באפיה של אומה זו או זו. ואילו ספרותנו אינה ספרות של מעגל חתום וענין שלשלת־הקבלה בה, אם רצופה או רסוקה, תלוי פחות באפיינו משהוא תלוי בגורלנו. היא גורלה של ספרות נודדת, המפסידה שטח אחר שטח, ושטחים שהיא מקיימתם או פירודי־שטחים שהיא חוזרת וכובשתם, נתבעים כביכול למעשה־בראשית, תקותה של הספרות כתקופת־עמה — משנסוגה עתה לתחנתה האחרונה, שהיתה תחנתה הראשונה, היא צופה לימים טובים מימי סלטוליה מגוי אל גוי.

ואפשר כי רק עתה, משמסתיימים והולכים סלטולים אלה בתשובה למולדתנו, ניתן בידינו לסקור נפתולי־דרכה של ספרותנו בדורות האחרונים, ביחוד ברצועת־הימים, שבה ביקשה להיות על פי נוסח ככל הגויים, מבלי שחינו היו על פי מציאות ככל הגויים, והסופר היה חייב ליצור לו בלשוננו כמין חלל־חיים ואויר־חיים, בעוד אשר חלל־החיים ואויר־החיים ממש על סביבותיו לא היתה בהם אחיזה ללשוננו ויצירתה, ואם סופם של הנפתולים האלה יצירה, שכמעט לא ניכרה בה מלאכותיות, אף שהיתה בה מובנת מאליה, סימן הוא גם לגודל החיות הגנוזה בלשוננו גם לגודל־כוחו של הסופר בתקופה ההיא להעלות גנוזיה, ממרחק־הימים אנו יודעים להעריך נכונה את אלה, אם קיבוצים אם יחידים, שלא שיתפו עצמם בנסיגה הגדולה של לשוננו ונאמנו לה וליצירתה החיה, וגדולה אהבתנו להם וטליתה פרושה על אלה, שמיעוט סגולתם ולעג־סביבתם ואדישותה דחפום ממש בזרועות לשון־הלעז, שבה לא היתה אולי נגזרת עליהם הגזירה להיות נמושות, כפי שנגזרה עליהם בעמדם במרדס; כשם שהיא פרושה על אלה, שידעו ברוב סגולתם לעשות את מרוק־התחרות ולעשות בכוח לשון־הספר של עמם הם מה שעשו צבא־הבורחים בכוח לשון־החיים של עמם אתרים, וטלית אהבתנו זו פרושה עליהם דוקא משום שאנו מבינים גם את צבא־הבורחים, שכן אנו מבינים את הנסיגה הגדולה של לשוננו על סיבותיה וטעמיה, ודאי, שעלינו להצטער, ואנו אף מצטערים, על ישובי

התמיהה אנו מוסיפים ומגלים, כי מה שנשמע לנו הוא לא בלבד קולם של הגיבורים, שהסיטואציה שלהם מחייבתם לכך, אלא קולם של המחברים עצמם. נמצא הללו חיים כאחד שתי דרגות התפתחות שונות — בציור עולמם דרגת־דורנו; בתפיסת־עולמם דרגה שלפניהם, כוהה־תגברותם שלהם ודומיהם על המרחק תלוי בכוחם וסגולתם, אבל עצם־המרחק הוא אות לאמתם, אמת־עמידתם, בין שני העולמות, ההתגברות על המרחק הוזה שני דרכים לפניו — דרך האונאה, שאנו מוצאים אותה במיני חקאים לוואנטיניים, ודרך־האמת והיא התגברותו של היוצר מתוך הסיטואציה ההיסטורית של גידולו ומציאותה כממש ובנפש. מחובתו של חוקר הספרות ומבקרה לתת את דעתו על התהליך הוזה ולזכור, כי הוא מחייבו בקנה־מידה גאות לו, אין הוא רשאי להסתפק בשאלה: היכא תמצי, כבר יש לנו שירה שמעלתה כך וכך, והנה מופיע פלוני ואלמוני וכתבתם כאילו לא ידעו מציאותה של המעלה האחת והמעלה האחרת? התשובה לשאלה זו היא: אפשר ואפשר, אם הכותב הוא נציגה של שכבה חדשה המצטרפת לספרותנו, וכבר ראינו מה גדול ריבוי־הפנים של הנציגים האלה וניתן להוסיף עליהם כמה וכמה, כי פני הספרות כפני תולדותינו גלויות גלויות, שכבות שכבות, גלים גלים מצטרפים והולכים למהלכה של ספרותנו, ולא כצוררי־מתכת הם הנשלכים לכור־ההיתוך, אלא צוררי־נפש הם, גידולי אקלימים ומאנטאליות שונים, יציאי תרבויות והווי שונים המתכנסים לשם מפעל־האדירים, קיבוץ־הגלויות, אותה שאלה, הנשאלת וחוזרת ונשאלת אצלנו, מופיעה ברגיל בשכנותה של שאלה אחרת: שלשלת־הקבלה בספרותנו — השנה או איננה? כשאלה זאת נשאלה גם לגבי ספרויות אחרות וכבר היה מי שביאר (באהר), כי יש עמים ששלשלת זו אדוקה בהם — כגון הצרפתים, שאפילו קטון־עתונאיהם אומרים עליו שיש בו אבק־דאבק של באלזאק, כלומר שיש שם כמין מינימום או ממוצע של רמה או יכולת העוברים בירושה; ויש עמים ששלשלת זו רסוקה בהם — כגון הגרמנים, שתקופה של פרוזה גדולה שהיתה להם כאילו נשכחה ולא ניכרה בטופרי דורות שלאחריה, אם נאמר לשאול את השאלה הזאת לנבי ספרותנו, יתחוויר לנו עד מהרה, כי שלשלת־הקבלה רסוקה אצלנו — הרי די, למשל, בתחום השירה להשוות את עושר הצורה של חוג אחד

והיא לשון סביבתך, היא־היא לשונך, ובתוך המציאות, רבת הפיתויים הזאת, עמדו נאמני לשוננו וספרותה ועשו בה, כאילו חלל חייה על דרך הטבע, גם מבלי שניחשו, לפחות בתחום תודעתם, כי ספרותם סופה נועדת לה מציאות כזאת. היש בידינו להעריך נאמנה סיעת הסופרים האלה, שעדרו במערכה ללא תנחום, וללא השליה, היש ברשותנו, בבואנו לשקול ולמדוד פעלם, שלא לזכור חומרת־עמידתם?

אך הערכתנו זאת, אפילו תהא נוטה להערצה מופלגת, הרי גם בפסגת־התלהבותה לא תוכל שלא להבליע אנוחה כבדה: כמז שכולנו בדרך־המעקשים הזאת של דורות האחרונים, כמה כוחות שהיו עשויים להיות לנו לברכה הלכו לחרוש ולהזריע שדות לא לנו, כי ייתלשו יחיד או קבוצת יחידים קטנה ממחצבת עמם ולשונת וילכו לעם אחר ולשונו ולהיות בבוני ספרותו — כבר היתה כזאת לעולמים. עם גדול ובן חורין אין התלישה הזאת עושה בו רושם גדול ופעמים יש במעבר כזה בין עם לעם וספרות לספרות חשורה כלאחר־יד (שאמיסו); עם משועבד תלישה כזאת עושה בו רושם, ביחד אם פירושה מת־כשרון לספרותו של המשעבד, לא־כל־שכן אם ספרותו של אותו עם משועבד אין בה כדי כשרון כזה בדורו (גוגול). אבל עם מפורד ומפורד, הנותן ממיטב כוחותיו לספרויות לא־לו וכשרונותיו זרויים על פני גייים ולשונות — הלא מוסר אלוהים הוא ותוכחה רבה, כפי שהמשורר הגדיר את הטרא־גדיה הזאת בשירו הנאדר, המראה לנו דורות אחרונים שופכים רוחם על כל שיש נכר, משקעים נפשם בחיק אבן זרה ואת אשר יגדל מבניהם נשר ועשה כנף הם משלחים מקום לנצח, והטרא־גדיה הזאת אינה נגרעת גם אם אחרי התוכחה הלוהטת בא החשבון הצונן לאמור: הנשרים קשתה עליהם העפיפה בחלל־אור מדומה, חלל גשימתם של סופרי־שפת־עבר, וינדו על הררי אחרים, ולמרבח עצבוננו מתאכזר לנו אותו חשבון מפוכח ואפשר עיקר־התאכזרותו באותה הכרה, הנשמעת מתוך אמירה, שנביאנה בזה בשם אומרה, ש"י עגנון: בנהוג שבעולם, עם ועם, משעולה בו צמא־הרפתקה, בין אם רוח־העפלתו גדולה בין אם רוח־העפלתו קטנה, הרי לרוב הוא מוצא בעמו תחום להפעיל, אם לחיוב ואם לשלילה, את כוחו וכשרונו וסגולותיו, מה שאין כן ישראל — צמא־הרפתקה בו, אם רוח העפלתו גדולה, לא היה לו מה שיעשה בתוך המציאות היהודית והוא הולך למציאות אחרת וצמאו בא

עמנו באירופה, שבהם אפסה או כמעט אפסה לשוננו כלשון יצירה חיה, אבל אין אנחנו יכולים שלא להבין להם לבני־הישובים האלה, שביקשו לקצר לעצמם את הדרך והלכו ללשון אחרים. ואולי ביותר אנחנו מבינים את אלה שהלכו מלשוננו ללשון־בית (אידיש) ועשה לשון־ספרות ואפשר וממרחק־הימים תיראה הליכתם זו כפשרה, שריככה גם את העיקשות שבנאמנות ללשוננו וגם את הכחש שבעזיבתה. הדברים האלה אמורים בעיקר באלה מסופרינו, שהיה להם חיבור לערכי ישראל מנצח עד נצח ונפתלו בין שתי הלשונות. ודאי לא דבר־מקרה הוא, כי סופה של תקופת־הכפל כתחילתה, — כי כאזניה הפרסונאלית, שראינו שם לגבי לשוננו ולשון־חוץ (מנדלסון) אנו רואים פה לגבי לשוננו ולשון־בית (מנדלי). ולא עוד אלא דוגמת־האחרית עולה על דוגמת־הראשית, שכן בה נגלתה לנו פליאה לא בלבד של שלימות כפולה אלא גם של מלאות כפולה, שמידחה שוה גם בלשון האחת וגם בלשון האחרת.

כדי להבין חומרת־מעמדם של אלה, שנשארו נאמנים ללשוננו וספרותה, ראוי שניתן דעתנו על רצוניה קטנה של סופר עברי רפרונטאטיבי (פ. סמולנסקין) בענין מחזה לא־נחשב, מעשה מושך־עט בעלמא. ברצוניה נדרש מחבר המחזה לגנאי, על שום שלא עשאו יפה להצגה, ודאי שהמבקר ידע, כי מחבר־המחזה יכול היה לטעון על דרך־ההגיון, כי מחזה בלשוננו בימים ההם כל תקותו עיני הקהל ולא אֶזוּי, כי במציאות שבה אין הלשון לשון דיבור חי אין סיכוי לבימה של ממש, אשר מעליה ישמעו מחזותיה. המבקר ידע טענה זאת וכזאת, אך דרישתו, ולא בלבד מתוך חוקתה הפנימית של היצירה, היתה, בערך, כך: אתה, הסופר הכותב בלשוננו, בבואך לכתוב מחזה, עליך לכתוב אותו כאילו היו לנו בימה וקהל, כאילו בין היום למחר עתיד הוא לעלות על הקרשים, ובעצם, אין הערת ביקורת זאת אלא כממשיכה את קו התביעה, שנתבע הסופר שכתב בלשוננו: כל שאתה כותב, אתה חייב לכתבו כדרך סופר הכותב מתוך מציאות תקינה ובשביל מציאות תקינה. מובן, כי הסופר מבני־עמנו, שרצה באמת לראות בין היום למחר את המחזה שלו על הבימה, כתבו שלא בלשוננו, כתבו בין בלשון־חוץ בין בלשון־בית, אבל גם הוא לא היה אלא כממשיך קר־ההיתר, שלמדו ולימדו חבריו: כל שאתה כותב אתה רשאי לכתוב בלשון שיש לה מציאות חיה

את עצמם ביניהם ואף מרכיבים עצמם אלופים להם. האמירה האחת והאמירה האחרת נשמעות כדבר בדיחה, אך זו בדיחה מיוחדת, התופסת בחידודה את מציאותם של דורותינו האחרונים בתקופה שבין גיטו לגיטו, בין גיטו־של־חיים ובין גיטו־של־מות. כמובן, לא בלבד מבחינת לשוננו וספרותה, אך גם מבחינתה, ואולי ביחד מבחינתה, היתה אותה מציאות כזאת, כי רק מי שהיה בו איזה כוח להשהות בקרבו את היצר, שהוא דוקא מיצרי גזענו המובהקים, יצר הפעילות הישירה, ויכול היה להזיר עצמו ממנה ולעבוד במציאות מדומה, מבלי שיוכל לנחש, ואפילו במעומעם, כי סופה של מציאות מדומה זו להיות מציאות ממשית, הוא־הוא שיכול היה לעמוד בפני פיתוי־חוץ ופיתוי־בית ולהתייחד עם אבן קטנה זו אשר מאסו טובי־בונים ולסתתה עד היותה כהיותה היום לעינינו — ראש־פינה. אפשר נדרש כמין קהות, שמקורה בתוך איג' סטינקט עמוק, קהות לגבי הרגע, השעה, הסביבה, כדי להיות זרע־העתידות.

על סיפוקו במיבצעים גדולים ומרעישים; אם רוח העפלתו קטנה הרי הוא נשאר בתוך המציאות היהודית ופועל בתוכה ושיעור פעולתו מועט משלהם, אלא ראשון מפעלו סופו בטל ומבוטל, ואחרון מפעלו ערכו קיים ועומד; ראשון אפיוזדה חולפת בתולדות עם אחר, אחרון פוזיציה בתולדות עמו. אמירה זו, שניתנה לה גם דוגמה באיזור זמנים אחד (היהודי זיס, יעקב פראנק, הבעש"ט) אפשר לנו להמשיך את קו־ההארה שבה עד עצם ימינו, שבהם אנחנו מתחילים לברוא לעצמנו מציאות, שיהיה בה חלל עפיפה לכל עופות־הסגולה, למן הנשר עד האנקור. ובדומה לאמירה זו שנביאנה גם היא בשם אומרה, מתתיהו מיוזש. חברי הציונים מבקשים ממני, כי אבוא לאסיפּו־תיהם ואני הייתי רוצה ללכת לאסיפה של בני־עמנו המבוללים ולרכוש אותם לציונות, שהרי עיניכם הרואות, כי הם הם שטבוע בהם החותם העז ביותר של כוחנו הגזעי גם בפרצופות גם בתכונות, ומשום כוחם זה, שביקש שדה־חיות לעצמו, הלכו אל בין הגויים וכוכותו הם מקיימים